

РОЗШИРЕННЯ МЕЖ ЕСТЕТИЧНОЇ НАСОЛОДИ: ЕКОЛОГІЧНА ЕСТЕТИКА

У статті розглядається формування засад екологічної естетики, її місце у сучасній естетиці, а також основні тенденції і перспективи її розвитку. Сутність естетичної цінності природи, сприйняття навколишнього середовища як об'єкта естетичної насолоди розглянуто у концепціях провідних сучасних теоретиків екологічної естетики: А. Берлеанта (США), А. Карлсона (Канада), Ю. Сайто (США), Ю. Сепанмаа (Фінляндія). Доведено перспективність актуалізації досліджень естетичного досвіду, що набувається внаслідок взаємовідношення людини і природи.

Ключові слова: екологічна естетика, естетична насолода, естетична оцінка, естетична цінність, природа.

Екологічна естетика – відносно молоде явище у вітчизняному науковому житті. Втім, у західній естетиці цей напрям сьогодні займає провідні позиції. Серед його основних питань – поняття естетичної цінності природи, дослідження навколишнього середовища як естетичного об'єкта. Про високий рівень інтересу до екологічної естетики, естетики навколишнього середовища, "естетики за межами мистецтва", свідчить той факт, що XIII Міжнародний Конгрес з естетики, який проходив у Фінляндії (1995 р.), був цілком присвячений цій темі. У Росії тема екологічної естетики є пріоритетним напрямом дослідження кафедри естетики і філософії культури СПбДУ, на базі якої було проведено масштабну наукову конференцію "Екологія культури і чуттєвості" (2012 р.) [1], де тема екологічної естетики була центральною проблематикою.

Основними теоретиками екологічної естетики на сьогодні є: А. Берлеант (США), А. Карлсон (Канада), Ю. Сайто (США), Ю. Сепанмаа (Фінляндія). З поміж усіх виділяється постать фінського філософа і еколога Ю. Сепанмаа, що здійснив систематизацію і аналіз численних здобутків у області екологічної естетики у роботі "Краса навколишнього середовища" (1993). У Росії дану тематику досліджують Т. Акіндінова, Н. Голік, К. Долгов, Т. Любімова, Н. Маньковська, В. Прозерський, І. Смольянінов, П. Тищенко. Зокрема, російський філософ В. Прозерський [2] здійснив детальний науковий огляд літератури з екологічної естетики. Протягом останніх п'яти років у фахових виданнях України з'явилися ґрунтовні публікації, присвячені проблематиці екологічної естетики, зокрема Л. Ляшко [3] та М. Яковенко [4], що свідчить про зростаючий інтерес до екологічної естетики у Україні. Серед українських дослідників естетики навколишнього середовища варто відзначити діяльність В. Борейко, директора Київського еколого-культурного центру, який першим у Україні уклав навчальну програму з екологічної естетики для шкіл, що була затверджена Міністерством освіти і науки, молоді і спорту України у квітні 2012 року.

Історія формування екологічної естетики починається з філософського аналізу краси природи і йде своїм корінням у XVIII століття, коли у

англійській (Шефтсбері, Хатчесон, Берк, Хоум, Алісон) і німецької (Кант, Шіллер, Гете) естетиці були створені трактати про сутність природної краси, про специфіку естетичного ставлення до природи, де основна увага приділялась трьом естетичним категоріям: "прекрасного" (the beautiful), "піднесеного" (the sublime) і "живописного" (the picturesque). У англійській естетиці і живописі того часу (Е. Берк, У. Хогарт, У. Гілпін, У. Прайс, Р. П. Найт) існувало розуміння чіткої візуальної відмінності цих трьох типів краси. "Прекасне" асоціювалося з безперервними лініями, округлими формами, плавними рухами, рівними долинами. "Живописне" неодмінно мало бути пересіченим, з перепадами тіні і світла, з розщепленими і кремезними деревами, руїнами. "Живописне" ми помічаємо у природі, коли дивимось на неї як на мистецтво. "Живописне" допускає "доопрацювання" природи садівником або архітектором, але так, щоб людський вплив не впадав у очі і все виглядало природно, що і траплялося під час створення пейзажних парків і ландшафтів. З "піднесеним" пов'язувалося відчуття нескінченності і грандіозності, що виникає при спогляданні самотніх гірських вершин або страхітливої морської стихії (наприклад шторми на полотнах Вільяма Тернера). Вважалося, що "прекасне" – жіночне і збуджує любов, "піднесене" – мужнє і викликає жах; "живописне" ж викликає подив і збуджує цікавість.

Природні ландшафти і руїни поділялися на живописні та піднесені. Мальовничими видами слід було милуватися у північному Уельсі. Щоб переїхати піднесеним, їхали до Альп, де місцями естетичного паломництва були гора Монблан, містечко Шамоні і монастир Гранд Шартрез. Такі естетичні мандрі здійснили У. Вордсворт, П. Шеллі, Д. Г. Байрон, Д. Кітс та багато інших митців [5].

Е. Сурьо, осмислюючи категорію "живописного" у естетиці [6], зазначав, що її значимість насамперед була обумовлена силою естетичного переживання, що викликає "живописний" об'єкт. Сурьо наводить визначення "живописного" з "Словника витончених мистецтв" Міллена 1806 року, де "живописне" визначається як особлива виразність природи, що має вигляд твору мистецтва і спонукає до естетичного споглядання.

Для Європи пейзаж – порівняно молодий жанр європейського живопису. Століттями образи природи малювалися лише як декорації для ікон, сцен жанрових сюжетів і портретів. Розквіт пейзажного живопису припадає на XVIII і XIX століття. Великий успіх мали морські пейзажі французького художника К. Ж. Верне (1714–1789). Видатними представниками романтичного пейзажу у Англії були В. Тернер (1775–1851) та Д. Констебл (1776–1837), у Німеччині – К. Д. Фрідріх (1774–1840). У XIX столітті красу природи зображали французькі пейзажисти – представники барбізонської школи: Т. Руссо (1812–1867) і Ж. Дюпре (1811–1889), а також французькі імпресіоністи: К. Моне (1840–1926), О. Ренуар (1841–1919), Е. Мане (1832–1883), К. Піссаро (1830–1903), А. Сіслей (1839–1899) та інші.

Отже, у XVIII і XIX століттях у європейській естетиці категорії "прекрасного", "живописного" і "піднесеного" мали цінність передусім стосов-

но мистецтва. Коли мова йшла про естетичну насолоду явищами природи, то вони сприймалися так, ніби були творами мистецтва, де основними принципами є свобода і гра. Природа ніби розважається, граючись, і отримує насолоду, створюючи дивовижні форми, подібно до художника. Цікаві роздуми щодо цього містяться у романі Т. Манна "Доктор Фаустус" (1947).

Слід зазначити, що у філософії цього періоду (як і надалі), ми не знайдемо одноставного розуміння того, що визначається терміном "природа", який ніс досить багатозначні конотації – це і ландшафтні парки та сади, і "дика", "вільна" природа. Значний вплив на розробку понять "прекрасного", "піднесеного" і "живописного" у естетиці природи відіграв розвиток ландшафтного дизайну, ландшафтної естетики і флористики, популярних у XVIII столітті. У наступному столітті цю традицію підхопили романтики (філософи Емерсон, Торо, художній критик Д. Рьоскін, вчені-географи та природознавці Г. Марш і С. Мур). У Росії глибокий філософський трактат про красу природи був написаний у XIX столітті В. С. Соловйовим (1889) [7].

Саме поняття "екологічної естетики" з'явилося лише у другій половині XX ст. До початку XX століття західноєвропейська і американська естетика існувала у формі філософії мистецтва. Увага до естетичних цінностей природи, естетичної насолоди природою, після тривалої перерви виникла знову разом із загостренням інтересом до навколишнього середовища через наростання екологічної кризи. А. Берлеант [8] зазначив, що людський досвід завжди історично і культурно обумовлений, отже оточуюче середовище є втіленням історії і культури. Екологічна естетика виходить з того, що світ людини є частиною природи, а ландшафт – світом людини.

Так як не існує єдиної теоретичної концепції екологічної естетики, тому і не існує узгодженого категоріально-понятійного апарату даного напрямку знання. У науковому обігу зустрічаються різні трансформації екологічної естетики: "естетика довкілля", "естетика навколишнього середовища", "естетика природи", "екоестетика", "естетична екологія" та інші. У вітчизняній та російській традиції, яка вже склалася, дана проблематика об'єднується під загальною назвою "екологічна естетика". Отже екологічна естетика – це галузь міжнаукових досліджень, що зосереджується навколо проблем взаємовідношення людини і оточуючого середовища з точки зору естетичної цінності і естетичної оцінки.

Перший етап становлення екологічної естетики у англійських країнах носив емпіричний характер. Відродилася естетична категорія "живописного" (picturesque), яка була популярною у кінці XVIII – початку XIX століття, але потім була забута. Спочатку увага дослідників зосереджувалася на тих куточках природи, які справляли найбільш сильне естетичне враження і насолоду. Надалі такий "вузкий" підхід до природи був розкритикований, бо за його межами залишалася лівова частка багатства природного оточення людини. Одночасно підкреслювалося,

що естетичне не зводиться до краси, а включає у себе багато інших цінностей, що узагальнює поняття "естетично виразного". Стали висуватися концепції захисту природи від втручання у неї людини, бо вважалося, що лише "чиста", "незаймана" природа естетична, тоді як ландшафт зі слідами впливу на нього цивілізації втрачає свою привабливість. Ця ідея не так вже нова, її висували у XIX столітті географ Дж. Марш і геолог Д. Мур. Вже тоді вони висловлювали турботу про порятунок природи від впливу на неї цивілізації, вбачаючи у цьому процесі тільки один бік – негативний. Але культура не лише заподіює шкоду природі, а й несе з собою і позитивне, наприклад виникнення видів мистецтва на основі природно-художньої цілісності: японський сад, балет на лоні природи, паркова скульптура, еко-арт, еко-дизайн, флористика, ленд-арт тощо. Зокрема, ленд-арт (land art), як новий напрямок мистецтва, зародився у США у 1960–70-х роках як відповідь на залежність мистецтва від ринку, консервативність музеїв і галерей. Головною ідеєю ленд-арту став взаємозв'язок природи і людини, образ природи-майстерні, можливість гармонійно вписати арт-об'єкти у пейзаж, не порушуючи його цілісності і зберігаючи природну красу. Одні з наймасштабніших робіт у ленд-арті – проекти австралійського художника Ендрю Роджерса. Головний проект Роджерса "Ритми життя", що триває вже 13 років, представляє собою 46 масивних кам'яних інсталяцій. У його втіленні взяли участь майже 7 тисяч людей у 13 країнах: від Індії до Східної Європи, від Скандинавії до Південної Америки. (Серед останніх резонансних подій можна також згадати проект "Метаморфози" (серпень – вересень 2013) – інсталяція китайського художника Ші Шаопеня, який протягом року розмістив у пустелі Гобі три тисячі керамічних яєць, загальною вагою 48 тон).

Прихильники автономності природи утворили так званий "позитивний напрямок" у естетиці, який вчить цінувати не тільки "красу природи", а всю її в цілому, не розділяючи на прекрасну і потворну. "Позитивний напрямок" у екологічній естетиці, маючи емпіричну спрямованість, близький до енвайроменталістської психології та екологічної етики. За відсутності у нього концептуального стрижня і витікаючий звідси "теоретичний вакуум" він зазнав критики з боку "філософської екологічної естетики", що прийшла у науку трохи пізніше і представлена роботами канадського професора філософії і дослідника екологічної естетики А. Карлсона [9, 10, 11]. На його думку, екологічна естетика суттєво розширює межі традиційної філософської естетики, адже вона включає у себе досвід естетичного сприйняття людиною природи (від "дикої" природи до творів традиційного мистецтва, від пустель до офісних двориків, від унікальних об'єктів до типових і буденних) та практичну діяльність щодо оформлення і оцінки об'єктів навколишнього середовища. Екологічна естетика має стати і естетикою повсякденного життя.

Розробка екологічної естетики з найбільшою інтенсивністю здійснюється у двох країнах: США і Фінляндії. У сучасній американській і фінській літературі з екологічної естетики, на думку В. Прозерського [12] мож-

на виділити два напрями: а) філософський підхід до естетики природи; б) естетику повсякденності, яку іноді називають "соціальною естетикою".

Поштовхом до філософсько-естетичного дослідження природи багато дослідників вважають публікацію у 1966 році статті Р. Хелберна "Сучасна естетика і зневага красою природи", у якій автор критикував сучасну йому естетику за обмеження своєї проблематики тільки питаннями мистецтва і наполягав на тому, що естетичний досвід набувається не лише у спілкуванні з мистецтвом, а й у взаємодії з природою.

Сучасна американська "естетика середовища" розділилася на два основних напрями, що мають різні методологічні бази, – *когнітивістський* і *нонкогнітивістський*. Існують також і проміжні позиції, але більшість дослідників, які заявляють про свою незалежність, все ж тяжіють до одного чи іншого з цих полюсів (С. Кемаль, І. Гаскель "Ландшафт, природна краса і мистецтво" (1993 р.), Ю. Сепанмаа "Реальне конструювання світу: підґрунтя і практика екологічної естетики" (1997 р.), А. Берлеант і А. Карлсон "Естетика оточуючого середовища" (2007 р.), А. Берлеант "Навоколишнє середовище і мистецтво: перспективи екологічної естетики" (2002 р.) та інші).

Звернемося спочатку до *когнітивістської* позиції. У якості свого кредо прихильники когнітивістики взяли заклик дослідниці енвайронменталізму, японки за походженням, Юріко Сайто [13.,14] (США): "розмовляти з природою її власною мовою". З цього положення випливає, що розуміння естетичних якостей природи можливе лише за наявності певних знань про неї. Говорячи про естетичне сприйняття природного середовища, когнітивісти проводять аналогію зі сприйняттям мистецтва. Для того, щоб адекватно сприйняти художній твір, крім емоційної сприйнятливості, потрібно володіти знаннями історії мистецтва, розуміти особливості різних стилів, епохи, у якій воно було створено. Так, наприклад, для того, щоб оцінити художні достоїнства "Чорного квадрату" Малевича, ми повинні знати які естетико-художні принципи супрематизму визначили його стиль, як ця картина вписується у світову історію мистецтва. Отже, естетичне сприйняття природи, як і мистецтва, буде повноцінним лише тоді, коли глядач буде мати необхідний досвід для сприйняття, буде володіти "мовою природи". Серед необхідних наук, що сприяють розумінню природи, є геологія, біологія і екологія. Крім того, треба мати на увазі, що на сприйняття природи накладається культурна традиція, яка створює комплементарне або альтернативне доповнення наукових знань. Це можуть бути місцеві вірування і традиції, фольклор, релігійні і міфологічні сюжети (Ю. Сайто). Така інформація може бути додатком, або альтернативою до наукового знання.

Критика, якій піддають когнітивістський підхід його супротивники, в основному зводиться до звинувачень у зайвому інтелектуалізмі, елітаризмі і ригоризмі, надмірній раціоналізації естетичної оцінки бо не можна вимагати від всіх знання природничих наук. Всі люди можуть милуватися красою природи і отримувати естетичну насолоду незважаючи на свій рівень освіченості.

На відміну від нонкогнітивних підходів, які наголошують на негайній сенсорній і почуттєвій реакції на навколишнє середовище, когнітивні підходи пропонують більш складний спосіб встановлення естетичної оцінки світу в цілому.

У нонкогнітивістському підході увага зосереджується на емоційній складовій естетичного досвіду. Основу нонкогнітивістської естетики становить "естетика залученості" (взаємності), або ангажованості (engagement), пропагандистом якої виступає Арнольд Берлеант [15, 16]. Основними об'єктами природи у цьому напрямі виступають грандіозні, великомасштабні пам'ятки природи, які є визнаними туристичними об'єктами: Гранд-Каньйон, Великий бар'єрний риф, Джомолунгма, полярне сьайво, водоспад Вікторія, вулкан Партікутінгора, гора Фудзі, вулкан Тамбора тощо. Ці грандіозні природні дива світу потужно впливають на відчуття людей і поглинають їх як невід'ємну частину себе. У цьому підході акцент робиться на тому, що естетичне сприйняття середовища ведеться реципієнтом зсередини самого середовища. Будь-який організм, у тому числі і соціальний, живе у безпосередньому континуумі зі своїм середовищем. Уявлення про середовище як про фізичний простір, механічно заповнений артефактами і людьми, пропонується замінити на вчення про нерозривний зв'язок людини із середовищем. А. Берлеант у своїх численних працях зазначає, що "естетика споглядання" має поступитися місцем "естетиці залученості". Людина є безпосереднім учасником процесів, що відбуваються у середовищі, природне середовище є продовженням нас самих, ми є активними співучасниками природи, адже людська діяльність організує навколишню реальність. Ми не можемо дистанціювати своє тіло від середовища, так як воно огортає нас, сенсорно впливає на всі наші органи чуття.

Екологічна естетика А. Берлеанта дистанціюється від класичної естетики. Остання була заснована на тому, що її апарат склався на базі сприймання художніх творів, що представляють собою гармонійні, дистанційовані від спостерігача об'єкти. Дійсно, твір мистецтва – це артефакт, який несе на собі печатку руки свого творця, у ньому відбилися також історичні риси, властиві його епосі, її стильові коди. Але у естетиці, що має справу з природним середовищем, нічого цього нема. У навколишньому середовищі відсутня рамка, що відмежовує художній простір від не художнього. Правда, цей момент може бути компенсований тим, що естетичний суб'єкт сам "накладає" рамку на споглядання, обрамляє його "лаштунками", взятими з тієї ж природи. Але тоді виникає нова проблема. Чи є наша насолода природою, що сформована мистецтвом, автентичною для сприйняття її справжнього естетичного вигляду? Або тут ми як і раніше шукаємо естетичний об'єкт, відгорожуючи його від решти природи? Дійсно, у випадку такого сприйняття природи увага фіксується лише на "сценічних" ділянках, що нагадують живописні полотна, бачені раніше у музеях.

"Естетика ангажованості" А. Берлеанта претендує на місце інтегративної естетики, так як вона прагне охопити компоненти природного сере-

довища у єдності з людиною і її предметним світом. За своєю суттю вона є близькою до екологічної етики. Тому естетичні проблеми природи, безпосередньо переплітаються з етичними і соціальними. Естетичне ставлення до природи є символом морального, основою виховання і сприяє розвитку чуттєвості людини. Ми повинні інтерпретувати естетичну цінність середовища не у ізоляції від інших цінностей, а у їх загальному зв'язку.

Методологічним недоліком неонкогнітивістської естетики, як вважають її критики, є те, що вона не відрізняє більш глибокі переживання та почуття від поверхневих і, у результаті, отожднює естетичні переживання з різноманітними сенситивними станами, що виникають у людини.

Отже екологічна естетика розглядає навколишнє середовище як джерело естетичного досвіду людини в цілому і як об'єкт естетичної насади і оцінки, зокрема. Розвиток екологічної естетики впливає на естетичне і екологічне виховання суспільства, тому і на покращення та вдосконалення навколишнього середовища, сприяє позитивному вирішенню екологічних проблем, які настільки загострилися останнім часом.

Наостанок наведемо заклик Ю. Сепанмаа [17]: ми мусимо відійти від описової, інтерпретаційної, "пасивної" естетики і перейти до естетики "активної", що здатна впливати на позитивні зміни оточуючого світу, яка буде брати участь у плануванні міст, екологічних проектах, індустріальному дизайні, архітектурному ландшафті і естетичному вихованні.

1. Экология культуры и чувственности. Тезисы докладов межвузовской конференции 4–5 декабря 2012 г. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2012. – 58 с. 2. *Прозерский В. В.* Проблема эстетического освоения среды // Вестн. СПбГУ, серия 6. – 2007. – Вып. 3. – С. 46–56. 3. *Ляшко Л.* Экологична естетика: до постановки проблеми // Філософія. – Острого: Видавництво національного університету "Острозька академія". – Вип. 12. – 2013. – С. 210–221. 4. *Яковенко М. Л.* Екологічна естетика як актуальний напрям сучасної культури // Філософські дослідження : зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету. – Вип. № 9. – С. 166–173. 5. *Халтрин–Халтурина Е. В.* Эпохальный для английского романтизма переход Уильяма Вордсворта через Альпы: от фантазии к воображению // Романтизм: вечное странствие / отв. ред. Н. А. Вишневская, Е. Ю. Сапрыкина ; Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького.– М.: Наука, 2005. – С. 120–141. 6. *Сурьо Этьен.* Живописное и некоторые соседние категории. Эссе [Електронний ресурс] / Этьен Сурьо ; пер. и комм. К. Аюяна. – Режим доступу : <http://natapa.msk.ru/sborniki-pod-redaktsiyey-n-t-pahsaryan/eten-surio-esse-per-k-akoryana.html>. 7. *Соловьев В. С.* Красота в природе // Соловьев В. С. Сочинения : в 2 т. Т. 2 / [общ. ред. и сост. А. В. Гулыги, А. Ф. Лосева ; прим. С. Л. Кравца и др.]. – 2-е изд. – М. : Мысль, 1990. – С. 351–390. – (Философское наследие; Т. 110–111). 8. *Berleant A.* Sensibility and Sense: The Aesthetic Transformation of the Human World / A. Berleant. – Exeter : Imprint Academic, 2010. 9. *Carlson A.* Environmental aesthetics // Routledge Encyclopedia of Philosophy. – London : Routledge, 1998. 10. *Carlson A.* The Aesthetics of Natural Environments / A. Carlson, A. Berleant // Broadview Press. – 2004. – 312 p. 11. *Carlson A.* Nature, Aesthetics, and Environmentalism: From Beauty to Duty / A. Carlson, Sh. Lintott // Columbia University Press. – New York, 2008. – 472 p. 12. *Прозерский В. В.* Указ. соч. – С. 46–56. 13. *Saito Y.* Everyday aesthetics. Reviewed by T. Leddy // Notre Dame Philosophical Reviews. An Electronic Journal – 2009.02.15. 14. *Saito Y.* Appreciating Nature on its Own Terms Environmental Ethics / Saito Y. – 1998. 15. *Berleant A.* Sensibility and Sense: The Aesthetic Transformation of the Human World. 16. *Berleant A.* Art and Engagement / A. Berleant. – Philadelphia : Temple University Press, 1992. 17. *Sepanmaa Y.* The Beauty of Environment. A General // Model for Environmental Aesthetics. – Helsinki, 1993. – 191 p.

Надійшла до редакції 15.04.13

Л. Л. Стеценко

**РАСШИРЕНИЕ ГРАНИЦ ЭСТЕТИЧЕСКОГО НАСЛАЖДЕНИЯ:
ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЭСТЕТИКА**

В статье рассматривается формирование основ экологической эстетики, ее место в современной эстетике, а так же основные тенденции и перспективы ее развития. Сущность эстетической ценности природы, восприятие окружающей среды как объекта эстетического наслаждения рассмотрены в концепциях ведущих современных теоретиков экологической эстетики: А. Берлеанта (США), А. Карлсона (Канада), Ю. Сайто (США), Ю. Сепанмаа (Финляндия). Доказано перспективность актуализации исследований эстетического опыта, который приобретает в следствии взаимоотношения человека и природы.

Ключевые слова: экологическая эстетика, эстетическое наслаждение, эстетическая оценка, эстетическая ценность, природа.

L. L. Stetsenko

**THE EXTENSION OF THE AESTHETIC PLEASURE BOUNDARIES:
ECOLOGICAL AESTHETICS**

In the article discusses the formation of the ecological aesthetics foundations and its place in modern aesthetics, as well as the main trends and prospects of its development. The essence of the aesthetic value of nature, the perception of the environment as an object of the aesthetic enjoyment is considered in the concepts of the leading theorists in ecological aesthetics: A.Berleant (USA), A.Karlson (Canada), J.Sayto (USA), J.Sepanmaa (Finland). The prospectivity of aesthetic experience actualization was proved, which is acquired as a consequence of the relationship between person and nature.

Key worlds: environmental aesthetics, aesthetic enjoyment, aesthetic evaluation, aesthetic value, nature.